

Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік
институтының **ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

Әскери ғылыми-техникалық журнал

№ 1 (39), (наурыз) 2020 ж.
тоқсан сайын

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ Военно-инженерного
института радиоэлектроники и связи

Военный научно-технический журнал

№ 1 (39), (март) 2020 г.
ежеквартально

Журнал 2010 жылдан шыға
бастады

Журнал основан в 2010 году

Меншік иесі: Қазақстан Республикасы
Қорғаныс министрлігінің
«Радиоэлектроника және байланыс әскери-
инженерлік институты» мемлекеттік
мекемесі.

Собственник: Республиканское
государственное учреждение «Военно-
инженерный институт радиоэлектроники и
связи» Министерства обороны Республики
Казахстан.

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігімен
бұқаралық ақпарат құралын есепке қою
туралы 2010 жылғы 14 сәуірдегі № 10815-
Ж куәлігі берілген.

Свидетельство о постановке на учет
средства массовой информации от 14
апреля 2010 года № 10815-Ж, выданное
Министерством культуры и информации
Республики Казахстан.

Қазақстан Республикасы Білім және
ғылым министрлігі Білім және ғылым
саласындағы бақылау комитетінің 2019
жылғы 2 қазандағы № 689 бұйрығымен
«РЭЖБӨИИ Ғылыми еңбектері» журналы
ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін
жариялау үшін комитет ұсынатын баспалар
тізбесіне қосылды.

Приказом Комитета по контролю в
сфере образования и науки Министерства
образования и науки Республики Казахстан
от 2 октября 2019 года № 689 журнал
«Научные труды ВИИРЭиС» включен в
перечень изданий, рекомендованных
Комитетом для публикации основных
результатов научно деятельности.

БАС РЕДАКТОР

Исмагулова Нургул Сайдуллаевна
филология ғылымдарының кандидаты, ассоц.проф.

Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты ғылыми-зерттеу
бөлімінің бастығы, капитан.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Таиров Г.У. – техника ғылымдарының кандидаты, доцент, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты ЗЗӘ бірарналы жүйелері кафедрасының доценті, запастағы полковник.

Сейтов И.А. – техника ғылымдарының кандидаты, әскери ғылымдардың профессоры, запастағы полковник.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА МҮШЕЛЕРІ

Шлейко М.Е. – әскери ғылымдардың докторы, профессор, ҚР Әскери ғылым академиясының толық мүшесі, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты ЗЗӘ бірарналы жүйелері кафедрасының доценті, отставкадағы полковник.

Грузин В.В. – техника ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Әскери ғылым академиясының толық мүшесі, Тұңғыш Президент атындағы Ұлттық қорғаныс университеті.

Атыханов А.К. – техника ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ Ұлттық аграрлық университетінің профессоры.

Караиванов Д.П. – PhD докторы, химия, технология және металлургия университетінің доценті, София, Болгария Республикасы.

Лисейчиков Н.И. – техника ғылымдарының докторы, профессор, Беларусь Республикасының Әскери академиясы.

Ажибаев Т.Ж. – Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты бастығының бірінші орынбасары – штаб бастығы, полковник.

Утешев П.Н. – Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты бастығының орынбасары (оқу және ғылыми жұмыстар жөніндегі) – оқу-әдістемелік басқарма бастығы, полковник.

Майхиев Д.К. – PhD докторы, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты гуманитарлық пәндер кафедрасының доценті, полковник.

Кенжебаев Д.А. – PhD докторы, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты әскери радиотехника және электроника негіздері кафедрасының бастығы, подполковник.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Мустабеков А.Д. – техника ғылымдарының магистрі, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институтының бастығы, генерал-майор.

Муканов Н.Н. – ҚР ҚК ӘҚК Әуе шабуылына қарсы қорғаныс әскерлерінің қолбасшысы, генерал-майор.

Исаинов К.Е. – әскери ғылымдардың кандидаты, ҚР ҚК ӘҚК Бас қолбасшысы басқармасы бас штабы бастығының (байланыс және РТҚ жөніндегі) орынбасары – байланыс және РТҚ әскерлері басқармасының бастығы, полковник.

Кожаметов К.Б. – ҚР ҚК Мемлекеттік құпияларды және ақпараттық қауіпсіздікті сақтау басқармасының бастығы, полковник.

Жарияланған мақалалар редакцияның түбегейлі көзқарасын білдірмейді. Мақала мазмұнына автордың (авторлардың) өзі жауапты. Журнал мақалалары басқа басылымдарда көшіріліп басылса, «РЭЖБӘИИ ғылыми еңбектері» журналына сілтеме жасалуы тиіс. Журнал материалдарын қайта басу редакция рұқсатымен ғана жүргізіледі.

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕН-ЖАЙЫ
050053, Алматы қаласы, Жандосов көшесі, 53.
Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік
институтының ғылыми-зерттеу бөлімі,
Тел.: 8 /727/ 303 69 07, әр. 233 - 18.
E-mail: nurgulismagulova@mail.ru

*Педагогикалық зерттеулер: тәжірибе және технология -
Педагогические исследования: опыт и технология*

Қалкабаева С.Ә., Әметова Г.Т. «Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбатындағы әскери қолбасшылар образы.....	99
Нусипова Г.Ж. Қоғам өмірінде ісқағаздардың алатын орны	108
Қалкабаева С.Ә., Қайыңбай Д.А. Қазақ мистикалық прозасындағы фольклорлық мотивтер.....	117
Қожанұлы М. Эссе жазу туралы бірер сөз.....	123
Сенгалиев Р.И., Исабаев К.Ж., Понуждаев И.А., Ягуткин С.А. Сандық әлемдегі тұтынушының әлеуметтік портреті.....	132
Шертаев М.К., Ильясов А.К. Ведение боевых действий в городе по опыту вооруженного конфликта в Сирии.....	137
Давлеталинов С. Концепция физической подготовки курсантов первого курса.....	143
Рахымғожин Б.Б., Абдумусинов Р.К., Розиев Р.Н. Современные проблемы контроля успеваемости и качества в ВУЗах.....	150
Сағындыков Д.С., Ажикенов С.С. Методика применения интерактивных средств обучения.....	155
Каптагаева Г.К. Роль использования проектной работы в процессе обучения английскому языку в военном ВУЗе.....	161
Бекмагамбетова Р.К., Нурғалиева Д.А. Профессиональное «выгорание» педагога и пути его преодоления.....	165
Даутова С.Б., Оспанова Б.Р., Қансейтова Э.Ж ЮНЕСКО-ның адамзаттың мәдени матрицасы қазақ әдебиетінің көркемдік-эстетикалық феномені.....	171
Условия приема и требования к оформлению статей	177

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР: ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯ –
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ОПЫТ И ТЕХНОЛОГИЯ

GTAMP 17.07.41

С.Ә.ҚАЛҚАБАЕВА¹, Г.Т.ӘМЕТОВА²

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*

²*Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты,
Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы*

**«АҚИҚАТ ПЕН АҢЫЗ» РОМАН-СҰХБАТЫНДАҒЫ
ӘСКЕРИ ҚОЛБАСШЫЛАР ОБРАЗЫ**

Түйіндемe. Бұл мақалада Қазақстанның халық жазушысы Әзілхан Нұршайықовтың «Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбатындағы аты аңызға айналған халық батыры, Ұлы Отан соғысының даңқты қаһарманы, гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлының ер тұлғасы мен әскери қолбасшылардың образын жасау жолында қаламгерлік еңбегі мен шеберлігі сөз етіледі.

Мақалада Бауыржанның тәлім алған, әскери әзірлігін жетілдірген орта, ұстаздары кең қамтылғандығы, әскери қолбасшылар образы мен характерлері нақты шындыққа негізделіп жасалғандығы айтылады.

Мақалада кім туралы, не жайында қалам тербесе де деректі материалдарға, өмірдің ақиқат жайларына сүйене отырып, оны көркем сөз өрнегіне түсіру Ә. Нұршайықов шығармашылығының басты ерекшелігі екендігі дәлелденеді. Кейіпкерлері тарихи тұлғалар болғандықтан, оның болмысы мен мінезін қаз-қалпында бейнелеуге ұмтылуы, деректі материалдарға жүгінуі шығармаларының тарихи маңыздылығын да арттыра түсетіндігі айтылады.

Түйінді сөздер: роман-сұхбат, роман-диалог, мемуар, жазушы зертханасы, тарихи дерек, эпизод, тарихи тұлға, әскери қолбасшылар образы, деректілік пен көркемдік, дара стиль.

Аннотация. В данной статье раскрывается творческий труд и мастерство народного писателя Казахстана Азильхана Нуршаихова по созданию образа легендарного народного героя, заслуженного героя Великой Отечественной войны, мужественного полковника гвардии, а также военачальника Бауыржана Момышулы в романе-интервью "Истина и легенда".

В статье повествуется об учреждении, где Бауыржан получал знания и совершенствовал навыки военной подготовки, о ярких учителях великого героя, а также об образах и характерах военных командиров, которые были основаны на реальных фактах.

В статье доказывается, что художественная подача жизненного материала, опираясь на конкретные документальные факты, является основной особенностью творчества А.Нуршаихова. Так как персонажами произведений являются сугубо исторические личности, стремления писателя изобразить их характер в соответствии с документальным материалом придает произведениям еще большую историческую значимость.

Ключевые слова: роман-интервью, роман-диалог, мемуары, лаборатория писателя, исторический факт, эпизод, историческая личность, образы военных командиров, документальность и художественность, индивидуальный стиль.

Annotation. This article reveals the creative work and skill of the national writer of Kazakhstan, Azil Khan Nurshaikhov, to create the image of the legendary national hero, honored hero of the Great Patriotic War, on the courage of the guard colonel, as well as the commander Bauyrzhan Momyshuly in the novel-interview "Truth and Legend".

The article tells about the institution where Bauyrzhan received knowledge and improved military training skills with a wide range of teachers, as well as the images and characters of military commanders, which were based on real facts.

The article proves that the artistic presentation of vital material based on specific documentary facts is the main feature of A. Nurshaikhov's work. Since the characters in the work are purely historical figures, the writer's desire to depict their character in accordance with the documentary material gives the works even more historical significance.

Keywords: novel-interview, novel-dialogue, memoir, laboratory of the writer, historical fact, episode, historical personality, images of military commanders, documentary and artistry, individual style.

Қазақтың көрнекті қаламгері, Қазақстанның халық жазушысы, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Әзілхан Нұршайықов қаламынан туындаған шығармаларда халық тағдыры сынға түскен заман бедері мен замандастарының асқақ бейнесі көз алдынан көлбеп өткендей болады. Қай тақырыпты жазса да өмір дерегінен алып, оған көркемдік қуат дарыта білген туындыгер Әзілхан Нұршайықовтың шығармалары – замандастарының адамгершілік болмысын шынайы қалпында эстетикалық қуаттылықпен танытып, оқырманына ғибратты үлгі бере білген туындылар. Атап айтқанда, аты аңызға айналған халық батыры, Ұлы Отан соғысының даңқты қаһарманы, гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлының ер тұлғасын, азаматтық қасиетін танытуға арналған «Ақиқат пен аңыз» (1976 ж.) роман-сұхбаты, замандастарының адамгершілікпен астасқан адал махаббаты мен шынайы сүйіспеншілігі баяндалатын «Махаббат, қызық мол жылдар» (1970 ж.) романы, Кеңес Одағының Батыры, ірі әдебиетші ғалым Мәлік Ғабдуллин атынан ардагер азаматтар туралы айтылатын «Тоғыз толғау» (1977 ж.) повесть-монологы, асқақтық пен әсемдікті танытатын «Махаббат жыры» (1964 ж.), «Ескі дәптер», «Әсем», «Ботакөз» (1966 ж.), «Ғажап адам» (1968 ж.) атты лирикалық повестері мен майдандас жауынгер достарының ерліктерін суреттейтін «Невель түбінде», «Великие Луки ұрыстары» сынды майдан жазбалары мен басқа да шығармалары мұның айғағы бола алады.

Алғашқы шығармаларынан-ақ адам жанының күрделі табиғатын танытуға ұмтылған Әзілхан Нұршайықов «Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбатында гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлының образын жасау арқылы біртуар батырдың қаһармандығын, адамгершілік әлемін жария етті. Баукеңдей ержүрек жанның шынайы тұлғасын бейнелеуде соны бағыт тауып, батыр болмысын терең зерттеп, толымды туынды жазған қарымды қаламгер Әзілхан Нұршайықов еңбегі ерекше. «Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбаты 1976 жылы алғаш рет кітап болып жарияланған соң авторға келген хаттардың бірінде: «Біз Баукеңнің өмір жолын, бойындағы адамгершілік асыл қасиеттерін біле бермейтінбіз. Кейбір ауызекі естігендеріміз бойынша Баукеңді дәл мұндай жаны жомарт жан деп есептейтінбіз. Біз ол естігендеріміздің мүлде қате екенін енді түсіндік. Енді біз сіздің осы кітабыңыз арқылы Баукеңнің өте ақылды, терең білімді, әрі сөзге шебер, нағыз жомарт жанды азамат аға екеніне көзіміз жетті», – дейді оқырман. Бұл сарынды хаттар авторға көптеп келді. Бұдан біз шығарманың танымдық және тәрбиелік мәнінің зор болғандығын мойындаймыз.

«Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбатын бүгінгі, тіпті ертеңгі оқырман да әр оқыған сайын Баукеңмен қайта жүздесіп, қайта араласып отырғандай күй кешері даусыз. Өйткені бұл – жазушының өмір өткелінде жинақтаған мол тәжірибесі мен көп жылдар бойғы дамылсыз шығармашылық ізденісінің нәтижесінде туындаған шымыр шығарма. Аталған роман туралы кезінде баспасөз беттерінде көптеген пікірлер айтылып, баға берілгенімен, уақыт өткен сайын қайта ой елегінен өткізіп, жаңаша тұрғыда әр қырынан қарап отыру кейінгі ұрпақтың міндеті болса керек. Сұхбат түрінде жазылған бұл романның оқушы қауым батыр аға жайында білгісі келген жайлардан толық мәлімет алып, өзін толғатқан сан-салалы сұрақтарға жауап табады. Сондықтан романның диалог, сұхбаттасу түрінде жазылуы батырдың қаһармандық тұлғасы мен мұратын, жалпы адамдық болмысын сенімді бейнелеуде ұтымды әдіс болған.

«Ақиқат пен аңыз» романының ұзын-ырғасы сұхбат түрінде жазылғанмен, кітаптағы барлық деректерді автор Бауыржан аузынан жазып алған жоқ. 1986 жылы «Жалын» журналына берген сұхбатында «Бауыржан маған роман-диалогтағы сияқты өмірбаянын басынан бастап, соңғы беттегі нүктесінедейін өзі айтып, баяндап берді ме? Жоқ. Ең алғашқы күнімен онымен он екі сағат әңгімелестім. Сол әңгіме кезінде өз аузынан отыз бет материалды қолмен жазып алдым. Баукеңмен ең алғаш ұзақ әңгімелескеніміз де сол алғашқы күн болды. Одан кейін арамызда кейбір қысқа-қысқа кездесулер өтті (ауруханада, үйде, қонақта, көшеде, Жазушылар одағында). Бірақ бұл кездесулерде жазып алғаным алғашқы күндегіден аз болмаса, көп емес еді. Өзге материалдың бәрін өз бетіммен (кітаптар арқылы, жұртпен әңгімелесіп) жинап алуыма тура келді», [1, 436] – дейді жазушы. Расында, үлкен ізденісі мен төккен маңдай тері шығарманың өн бойынан сезіліп тұрады.

Мұнымен қатар жазушы Баукеңнің туып өскен жеріне барып, бірге өскен замандастарымен, туыстарымен, қызметтес болған көптеген адамдармен сөйлесіп, ел аузындағы батырдың өз сөздерін, ол туралы аңыз боп кеткен әңгімелерді қағазға түсірді. Осыншама қыруар материалды Ә. Нұршайықов «жазушылық зертханасында» елпекшеп, ұтымды әдістермен оқушы аудиториясына ұсынды. Негізінде жазушылар тәжірибесіне үйілсек, тарихи оқиға мен тарихи тұлға туралы жазатын жазушының әрбірі бұндай ізденістерді бастан өткерсе керек. Мәселен, И. Стаднюк «Соғыс» романын жазуға кіріспес бұрын соғыс тарихымен, соғыс өнерімен айналысқан. Бұған қоса, бұрынғы әскери басшылармен, Кеңес өкіметінің өкілдерімен әңгімелескені, құжаттық материалдар жинай жүріп, әскери мемуарлар оқығаны, кейін жазу үстінде осылардың бәрі шығарманың өзегі болғаны белгілі [2].

Ә.Нұршайықовтың роман оқиғасын өрбіту барысында құжаттарды, деректі материалдарды пайдалана білу шеберлігін әдебиетшілер де жоғары бағалайды. Филология ғылымдарының кандидаты Н.Төреқұлов: «Автор кейіпкер өміріне қатысты құжаттарды, іс-қағаздарының мәліметтерін әдемі ойната біледі. Талай тұста құрғақ сандардың өзі толғаулы сөзден артық әсер етеді» [3], – дейді. Сондай-ақ романға пікір айтқан бірқатар мақалаларда [4, 5, 6, 7, 8] да оның деректілік сипатта жазылғандығы баса айтылады. Тіпті тарихшылар [9] да шығарманың құндылығына назар аударды. Осыншама пікірлерді ескере келе, «Ақиқат пен аңызды» құнды да өміршең шығарма деп толық айта аламыз.

Жазушының шығармашылық таланты мен шеберлігін мойындатқан «Ақиқат пен аңыздың» бас қаһарманы – Ұлы Отан соғысы жылдарында қазақтың қаһармандық тұлғасын танытып, көркем шығармалардың кейіпкеріне айналған тарихи тұлға. Романда жазушы Б.Момышұлының қатардағы жауынгерден гвардия полковнигі дәрежесіне дейінгі өсу жолын сатылы түрде тарихи деректерге, мұрағаттық материалдарға сүйене отырып суреттеген. Осы екі аралықта оның жастық шағы, Қызыл Армияда атқарған әскери міндеті, қоғамдық қызметінің алғашқы баспалдақтары, Қиыр Шығыстағы офицерлік қызметі, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы батальон, полк командирі болуы қамтылған.

Тіпті соғыстан кейін Мәскеуде Әскери академияны бітіріп, онда сабақ бере жүріп, әскери профессор болғандығы жайлы да айтылады. Баукең өмірінің жиырма бес жылын әскери қызметке арнаған. Он бір ай – қызыл әскер, он төрт ай – взвод командирі, үш жыл төрт ай – рота командирі, тоғызай – атқыштар полкы штабы бастығының орынбасары, бес ай – республикалық әскери комиссариаттың аға нұсқаушысы, бес ай – батальон командирі, екі ай – полк командирінің орынбасары, сегіз ай – атқыштар полкының командирі, жеті ай – Бас штаб әскери академиясының жанындағы білім жетілдіру курсының тыңдаушысы, үш ай – дивизия командирі, екі жыл екі ай – Бас штаб әскери академиясының тыңдаушысы, екі жыл – бригада командирінің орынбасары, бес жыл – әскери академияда ординарлық әскери профессор болған Б.Момышұлының осындай әскери қызмет жолы қамтылып, романның жүгі болған. Әрі құжаттармен расталған. Оған дәлел 406-атқыштар полкының штаб бастығының көмекшісі екендігі туралы, 206-атқыштар полкында батальон штабының басшысы болып қызмет істейтіндігі жөніндегі, 8-ші гвардиялық атқыштар дивизиясында тұрақты әскери қызмет атқарғандығы туралы куәліктердің, 1075-атқыштар полкының командирі міндетін орындау туралы жолдама қағаздың, 1073-ші полк командирі болу жөніндегі бұйрықтың, Кеңес Одағының Батыры генерал-майор Баксовтың 9-шы гвардиялық қызылтулы атқыштар дивизиясының командирлігіне бекіту туралы ұсынысының, Жоғары Академияның жанындағы білім жетілдіру курсы бітіргендігі жөніндегі куәлігі мен осы академияның толық курсы бітіргендігі жайындағы дипломының түпнұсқасын көз алдымызға ұсынуы шығарманың деректі материалдарға негізделіп жазылғандығын айғақтайды. Б.Момышұлы жүріп өткен осы жолды біз тек Баукеңнің ғана емес, халқымыздың ұлттық әскери даму дәрежесі, деңгейі деп қабылдауымыз керек. Себебі, романның бас кейіпкері Б.Момышұлы – қоғамдық-саяси деңгейде ойлап, іс-әрекет еткен кесек тұлға.

Романда Бауыржанның тәлім алған, әскери әзірлігін жетілдірген орта, ұстаздары кең қамтылған. Соның бірі – Термезде әскери қызметте жүргенде мергендікке баулыған алғашқы әскери ұстазы Николай Редин. Оның образын көрсетуде автор Б.Момышұлының «Ұстаз» әңгімесіне жүгінген. Мұнда да әңгімедегідей талап қойғыш, білгенін шәкіртіне үйретуден жалықпайтын еңбекқор ұстаз көз алдыға елестейді. Автор осы қарапайым жан жайлы айтқыза отырып, Бауыржан бойындағы ізгі қасиеттерді аша түсуді көздейді. Ол – ұстазын қай кезде де жадынан шығармау, құрмет тұту. Рединмен соғыс жылдарында қайта кездескендегі көрісуі, өз қарамағында қызмет еткенімен оны әркез ұстаз санап құрмет тұтуы, соңғы сапарға шығарып салған сәттегі ыстық сезімі мұны растай түседі.

Деректі прозада көркем шығармаларға тән тәсілдерді қолдану жолының тарлығына қарамастан, жазушы роман-сұхбатта табиғаттың өзін кейіпкер мінезін қалыптастыруда әрі танытуда шебер пайдаланған. Бауыржанның жас жанын қайсар, өжет етіп шынықтырған, қатал мінезін қалыптастырған Қиыр Шығыстың қатал табиғаты да болғандығын онда бес жылдай әскери әзірлік жүргізген күндерін тебіреніспен еске алған тұста көреміз. «Қиыр Шығыс менің ауылымның, ағайынның қадірін білдірген, Отанымның ой-қырын танытқан оның көп ұлтты ұрпағының өкілдерімен туыстастырып, достастырған ұлы университетім, мектебім болды. Өмірдің қилы-қилы қиыншылықтарынан жан-жақты сабақ беріп шыңдаған ұстазым да сол Қиыр Шығыс дер едім» [10, 168], – дейді. Сібірдің алпыс градус аязында жүргізген әскери әзірліктерін оқи отырып, оның суық та ызғырық қысы Бауыржанның денесін де, ойын да, мінезін де шынықтырып, қиындыққа көнбіс етіп тәрбиелегендігіне иланасың. Осы шыңдалудың нәтижесінде Мәскеу түбіндегі шайқастарда өзі де, батальоны да жауға қарсы қасқая тұра шайқасып, қайсарлық пен ерліктің тамаша үлгісін көрсетті. Осы ерліктер жайы Ұлы Отан соғысы тарихында өшпес сиямен жазылып, А.Бектің «Волоколамск тас жолы», Б.Момышұлының өзі жазған «Москва үшін шайқас» атты деректі шығармаларда, талай очерктерінде шын қалпында суреттелгенімен, Ә.Нұршайықовтың роман-сұхбатында ерлік

те тосыннан жарқ еткен жағдай емес, ұзақ дайындықтың жемісі, ішкі байлықтың көрінісі екендігін мегзей білген.

Бас қаһарман Б. Момышұлына тән қасиеттерді ашуда, автор оны өзге кейіпкерлермен қарым-қатынаста көрсетеді. Ол үшін өмірдің алуан түрлі жақтарынан сабақ, тәлім берген маршал Василий Константинович Блюхер, полковник Круглов, капитан Шурдук, комбриг Дотоль, майор Чистяков сияқты әскери ұстаздары жайында әңгімелетеді. Бауыржан бойына баһадүрлік мұраттар дарытқан Қиыр Шығысты оларсыз елестете алмайды, бөле-жара қарамайды. Сондықтан да олардың мінезін ашып, адамдық болмысын танытатын бөлшектерді егжей-тегжей әңгімелеп отырады.

Ол Кеңес елінің алғашқы маршалдарының бірі болған Василий Константинович Блюхерді өз көзімен көргендігін және әскери байқауда үздік әзірлігі үшін қолынан сыйлыққа сағат алғандығын мақтаныш сезіммен айтады. Бұл мақтангерлік емес, шындық еді. Бауыржан жастайынан-ақ әскери мектептен шыңдалып шыққан жауынгер болды. Ол жаяу әскер спортымен де қатты шұғылданған. Оған қоса қылыш сермеу, мергендік өнерін де жетік меңгерген. Мұнысы Термезде әскери қызметін өтеп жүрген кезінде, винтовкадан үш минутта отыз екі оқ шығарып, оның жиырма екісін нысанаға тигізген мергендігі үшін генерал Когосовтан алғыс алу бөлшегінен да көрінеді.

«Адамның адамшылығы жақсы ұстаздан болады», – деп Абай атамыз айтқандай, талай ұстаз алдын көрген Бауыржанның олардың жақсы жақтарын ала білгендігі өз сөздерінде айтылады. 406-полктың командирі полковник Круглов туралы былай дейді: «Круглов менің ең жақсы әскери ұстаздарымның бірі болды. Ол кісі біреулермен сөйлескенде ылғи өз орнын бос қойып, басқа жерде отырып сөйлесуші еді. Солдаттардың қамын өз балаларының қамындай ойлайтын. Қарамағында бағыныштыларына әділ болатын. Әр командирдің кемшілігін біліп, сол кемшіліктерін үнемі есепке алып отыратын. Бірақ ешкімге сен анадайсың, сен мынадайсың демейтін. Кругловтың маған берген үлгісі осындай еді» [10, 128]. Әсіресе оның сауаттылығын, солдаттарға қамқорлығын, әділдігін бағалайды. Сондай-ақ 406 – атқыштар полкында штаб бастығының көмекшісі қызметін атқарған кезде (оны куәлікпен растайды), осы штабтың бастығы болған капитан Шурдуктың адамгершілігіне, адамға сеніммен қарайтын кішіпейілдігіне талай куә болғандығын айтса, ал комбриг Дотольдың ақылшы командир болғандығын ыстық ілтипатпен еске алады. Дотольдың қызметтен босағанын естіген сәттегі Бауыржанның көңіл-күйін суреттейтін тұстар, командирлерін не үшін жақсы көргендігін сұраған Чистяковқа берген жауаптары Дотольдың образын биіктете түседі. Чистяков сұрағына: «Әділдігі үшін, әскери өнерге жетіктігі үшін, жауынгерлердің жанын ұға білетін зерделігі үшін» [10, 180], – деп жауап береді. Жазушының осы жерде кейіпкер сөзіне дарытқан құдіреті әскери шені де, қызметі де үлкен басшыдан қаймықпай жүрегінің түкпірінде жатқан адал ойын ашып айтқан Бауыржанның шыншылдығын Чистяковпен бірге оқушы қауым да сыйлағандай күй кештіре білуі. Шыншылдық, адалдық оның қанына сіңген дағды екендігін, ат спорты жарысында аттың құйрығын шауып алғаны үшін дивизия штабынан полкқа дейін он шақырым жер атынды жетектеп барасың деп жазалағанда, ешкім бақылап тұрмаса да адал орындағанынан да көреміз. Осы екі эпизодтың өзінен-ақ автор үлкен шеберлікпен үш кейіпкердің болмысын танытып тастайды. Дотольдың шәкіртіне сыйлылығын, Бауыржанның шыншылдығын, Чистяковтың өзгенің жақсы қасиетін сыйлай білетін жан екендігін байқатады.

Автор Бауыржанға өмір көшінде, оның сұрапыл сын сәттерінде серіктес болған жандар жайлы сыр шертіседі. Ол үшін Ұлы Отан соғысы жылдарында 8-гвардиялық дивизияның сапында болып, адамгершілігімен, ерлік істерімен жадында өшпестей із қалдырған генерал Панфилов, генерал Чистяков, полковник Серебряков, комиссар Егоров, командирлер Курганский мен Баксов сияқты майдандастарының орны ерекше. Бауыржан генерал Панфиловтың ерлігін, дәстүрін, адамгершілік қасиеттерін өмір бойы насихаттап

жүрсе, генерал Чистяковтың үлкен ойлылығы, қатаң талапшылдығы, адалдығы үшін, ал адам жанының психологы Серебряковты соғыстың арпалыс сәтінде өзінің іскерлігімен, білімділігімен, парасаттылығымен талай жауынгерлерге медет болғандығы үшін бағалайды. Мерт болған командирлер мен жауынгерлердің абыройын көтеріп, әркез өзгенің жақсы қасиетін, еңбегін бағалап жүруді Бауыржан биік парыз санайды, сол міндетті орындауға тырысады. Мысалы, 1942 жылы 1073-Талғар полкының құрылғанына бір жыл толуын атап өткен салтанатты жиынды ашқан сөзінде Баукең былай дейді: «... Ендеше біздің полкымыз ең алғаш дүниеге келгенде соны жас нәрестедей етіп жерден көтеріп, жөргекке орап алған үш адам бар еді: олар генерал Панфилов, аға батальон комиссары Егоров және полковник Серебряков болатын. Сондықтан да біздің полкымызға генерал Панфиловтың сезімталдығы дарыған. Біз өзіміздің осы үш «красныйымызды», үш «өкіл әкемізді» мәңгілік мақтаныш етеміз» [10, 229-230]. Бауыржан істес болған, үлгі-өнеге алған ұстаздары мен командирлерін осылай бір сәт те ұмыт қалдырмай оларға әділ бағасын беріп, азаматтық, қаһармандық, адамдық бет-пердесін қырағылықпен ашып отырады.

Шығармада тарихи тұлғаға айналған әскери қолбасшылар жайын сөз еткенде, олардың нақты шындыққа негізделген толық қанды характерлерін танытып отырады. Соның ішінде 8-гвардиялық дивизияның командирі, Кеңес Одағының Батыры генерал-майор Панфиловтың образы, адами бар жақсықасиетті әрі қолбасшылық озық тәжірибені жинақтаған жан ретінде көрінеді. Оны еске алғанда, Бауыржан ойына ең алғаш оның әкесіндей бауырмал, білгір ұстаз болғандығы оралады. Панфиловтай атақты қолбасшымен майдандас болып, тәлім-тәрбие алуы Бауыржанды да даңққа жеткізді. Романда Бауыржан аты Панфиловпен тең дәрежеде айтылады. Автор Мәлік естелігін келтірген тұста, оның: «Біздің дивизиядан шыққан барлық батырлардан басқа аттары ерекше аталатын екі адам бар. Оның бірі – Панфилов болса, екіншісі – Бауыржан. Панфилов 8-гвардиялық дивизияның даналығы болса, Бауыржан дивизияның ар-намысы болды. Панфилов асқар таудай атақты дивизияның табаны болса, Бауыржан оның ең биік шыңы болды. Панфилов дивизияның жүрегіндегі лаулаған оты болса, Бауыржан оның лапылдаған жалыны болды. Панфилов дивизия ерлігінің аспаны болса, Бауыржан сол аспанның төсіндегі жарқыраған жарық жұлдызы, төбеден аумас Темірқазығы болды» [10, 141], – деген сөздерін келтіре отырып, Панфиловтың да, Бауыржанның да тұлғасын асқақтатып тастайды. Біз бұны тек Мәлік Ғабдуллиннің ғана емес, автордың, халықтың олардың еңбегіне, ерлігіне берген бағасы деп ұғамыз. Алайда талантты әскери қолбасшы әрі жауынгердің ұстазы болған Панфилов образы Бауыржан Момышұлының «Москва үшін шайқас», «Соңғы екі кездесу», «Біздің генерал», А.Бектің «Волоколамск тас жолы», А. Кривицкийдің «Москва түбіндегі қарауылында» кең қамтылып, жан-жақты ашылғандықтан, бұл жайға қайта-қайта оралуды автор артық санаған. Дегенмен бұл шығармаларда сөз етілетін Панфиловтың даналығы, қолбасшылық дара қасиеті, әскери тактикаға жетік қабілеті, жауынгерлерге деген қамқорлығы романда да жинақы түрде айтылған. Мұнда генералды іс-әрекет үстінде ауқымды көрсетпей-ақ, бір-екі эпизодтардан-ақ оның қарапайымдылығын, даналығын, сөзге шешендігін, жауынгерлерге сыйлылығын танытып тастайды. Бұған қоса ара-тұра оның тұлғасын ашатын, ерліктері мен елге еткен еңбегін бағалайтын сөздерді келтіре отыра, асқақ мұраты мен жарқын бейнесін көз алдымызға елестетеді. Әсіресе романның тоғызыншы диалогының VIII-X бөлімдерінде Панфиловтың аузынан шыққан бірнеше қанатты сөздерін келтіреді. Мысалы, «Дүние толастамай мен шинельді шешпеймін. Болашақ ұрпақтың өмірі мен өнері, бақыты мен байлығы – осы сұр шинельдің ішінде», «Байыптап істелген батылдық – әскери таланттың туысы», «Мергенге қырағы көзбен қоса, қыңқ етпес төзім керек, көз – көреді, төзім жеңеді», «Солдат сыйлаған сардар ғана қадірлі командир» сияқты ақыл, нақыл сөздері данагөйлігін, шешендігі мен көсемдігін айғақтайды. Ал оныншы бөліміндегі шағын эпизодтағы

генералдың солдат жанына жігер құя сөйлеген жылы сөзі оның қарапайым да кішіпейілдігіне сүйсінтеді. «Правда» газетінің редакциясында болған кездесуде Бауыржан Панфиловтың қаншама ғибрат сөздерін айтқанда оны есіне сақтап жүргеніне разы болсақ, ал өзінің ұлағатты нақыл сөздерін естіген тұста ұстазының асыл қасиетін бойына қабылдап сіңіре білгендігіне куә боламыз. Бауыржанның: «Политрук сөзі жауынгерге жігер беру үшін, оның намысын қайрау үшін қажет», «Елін сүйген жауынгер ер болады», «Жігерсіз сөз жүрекке жетпейді», «Басқа жазушылар қағазға жазса, біз жауынгерлердің жүрегіне жазамыз», «Басқалар сиямен жазса, біз қанымызбен жазамыз», «Тәртіп – жауынгердің бірінші қаруы», «Жауынгер командирден бұйрық қана емес, сол бұйрықты орындайтын жігерді қоса алуы керек» сияқты нақылдары, белгісіз лейтенантқа жазған хатындағы «Командир ешқашанда солдат-жауынгердің адамдық қасиеттерін қорламауы керек», «Бағыныштылардың ары мен намысын қорлаған адам тәрбиеші де, бастық та бола алмайды» деген тәлім берер сөздері әрі әскербасылық қағидасы іспетті. Баукеңнің осындай парасатты ойының, адуынды ісінің қуаты романда оқырманды табындыра түседі.

Жауынгерлер батырға қарап бой түзесе, командирлер дана қолбасшыға қарап ой түзеді. Шындығында, соғыстың ащы шындығы, әскери өмір тәжірибесі Панфилов пен Бауыржандай бейнелі де өткір сөзге бейім, дарынды да көреген жандардың ой түйінін қайнар көзі болды. Командирлердің жігерлі де қанатты қағидалары соғыстың қызу сәттерінде сарбаздарға бұйрықтан да әсерлі болып, ерлікке бастағандығына романда дәлел көп. Мысалы, ұрыс үстінде жауынгер Блоханың қасына келіп, ерлігіне, мергендігіне ризашылығын біліріп, рухын көтеретіндей сөздер айтуы, алдынан шыққан жау танкісіне беттеуге жүрексінген жауынгер намысын оятып жігерлендіруі осының айғағы. Бауыржан тәртіпке берік, талапшыл командир болғанымен, қысылтаяң кезде жауынгер жанына жігер беретін, демеу болатын жылы сөз, әзіл-қалжың айтуды да ұмытпайды. Өйткені Бауыржан: «Жауынгер командирден бұйрық қана емес, сол бұйрықты орындайтын жігерді қоса алуы керек» деп түсінеді.

Кітапта Бауыржанның сырт бейнесі сұсты да тәкаппар көрінгенмен, мейлінше кішіпейіл әрі мақтаншақтыққа жаны қас. «Бауыржанның биік дәрежені, даурықпаны, даралықты, мансапқорлықты, мақтанды, көп сөзділікті сүймейтін, айбарлы да қайсар қылықтары, шын батырға тән кейбір оқыс мінездері аса нанымды берілген. Оған кәдімгі шын Бауыржандық «дара мінездер» дарытқан. Өзі жайлы сұраған сәтте ол өзін мақтай жөнелмей, біреу немесе бір мәселе төңірегінде ой өрбіте отырып, қарапайым да салмақты етіп баяндайды. Айталық, автор генерал-полковник, Кеңес Одағының Батыры Иван Михайлович Чистяковтың «Дружба народов» журналында жарияланған естелігінде жазған: «Момышұлының маған ұнайтын тағы бір қасиеті болатын, ол оның шыншылдығы еді. Мен оның қанша қиын болса да, тіпті өзіне содан зиян келсе де тек қана шындықты айтатынын білуші едім. Өзінің бағыныштыларынан да осыны талап ететін» [10, 154], – деген сөздерін оқығанда Бауыржан дандайсымайды. Қайта Чистяков туралы жан тебіренерлік үлкен әңгіме айтып, оның адамдық келбетін келістіре суреттеп береді. Оның Панфилов өлгеннен кейін 8-гвардиялық дивизияның Мәскеу түбіндегі жауға қарсы шабуылын басқарған қолбасшылық еңбегін, ұрыстарда дұрыс шешім қабылдай алатын көрегендігін, оған қоса тұнқатып, солдаттармен иық тіресіп қатар жүргендігін айта келе, дивизияға сіңірген еңбегін әділ бағалайды. Бауыржанның Чистяковтан көрген ізгі қасиеттері: іскерлігі, ойлылығы, талапшылдығы, жігерлілігі, тәжірибемен ұштасқан білімділігі, өзгенің жақсы жақтарын көре білуі, әрі қателігін ескертіп, ақылын айта жүруі. Осы екі кейіпкердің бір-біріне берген мінездемесін келтіре отырып, автор образды ашу тәсілін түрлендірген. Баспасөз материалдарына, өзгенің пікіріне сүйенген. Мұнысы баяндаудың да аясын кеңейткен.

Шығармада 316-дивизия – кейінгі 8-гвардиялық дивизияның И. М. Чистяковтан соң командирі болған полковник Иван Иванович Серебряковқа да сипаттама беріледі. Ол

туралы: «Серебряков деген өте бір парасатты адам еді. Ар мен әділдік дегенде жанын аямайтын. Иван Иванович адамға жариялап жақсылық жасамайтын кісі тұғын» [10, 255], – дейді. Бұл мінездеменің растығын оның КСРО Жоғары Кеңесінің Президиумына жолдаған хаты мен жауынгерлік мінездемесінен, соғыстың қысылтаяң сәтінде уақыт тауып Бауыржанға жүрек тебіренерлік жылы хат жолдауынан көреміз. Жоғары жаққа жазған хатында Бауыржанның қаһармандық істерін жазады. Осы еңбегі мен ерліктері әлі күнге дейін бағаланбай келе жатқандығын айта келе, оны лайықты наградаға ұсынады. Подпольскідегі әскери мұрағаттан алынып түп-нұсқасын келтірген осы хатты байыптап оқысақ, бір жағынан, Серебряковтың 1944 жылы-ақ Бауыржанның Ұлы Отан соғысы жылдарындағы ерлігі мен еңбегін лайықты бағалай білген көрегендігіне, адалдығына әрі азаматтығына разы боламыз. Екіншіден, Бауыржан ерліктеріне қанығамыз. Осы тұста Кеңес Одағының Батыры Мәлік Ғабдуллиннің: «Баукең, атақ назары түспеген, бірақ тарихтың назары түскен, бір өзі жүзден аса ерлік жасаған, мен сияқты жүздеген жұлдызды, жұлдызсыз батырларды баулыған ұста, ұстаз, ардагер азамат қой!» [10, 153] – деген сөзі есіңе түседі. Соғыстың қанды қасабын бірге кешкен замандастары, қызметтестері Баукеңнің халыққа, елге сіңірген еңбегін жоғары бағалағанымен, қаншама жазылып, еңбегіне лайық атақ-дәреже берілуін халық жоғары жақтан талап еткенімен, тоқырау жылдары бұл өтініш қанағаттандырылмай келді. Алайда халқымыздың санасында жарты ғасыр бұрын-ақ «халық батыры» деген ұғымға ие болған Бауыржан Момышұлына 1990 жылдың желтоқсанында Кеңес Одағының Батыры атағы берілгенде, халқымыз көптен күткен қуанышпен қауышып, мәре-сәре болып қалған еді. Ақиық қырандай ғұмыр кешкен біртуар батырдың асқақ парасаты мен асау рухының, ақиқаттың алдында бас игендіктің белгісі еді бұл.

Шығармада Кеңес Одағының Батырлары, 19-гвардиялық полктың, бұрынғы 1073-атқыштар полкының командирлері болған И.Д.Курганский мен И.Л.Шапшаев образдары да тәлім-тәрбие берерлік өнеге ерліктерімен көрінетін тұлғалар. Елді дұшпаннан азат ету жолында өмірін қиған осы екі командирдің ерліктерін сөз ете отырып, олардың 19-гвардиялық Талғар полкына сіңірген еңбегінің зор екендігін баса айтады. Осылайша романда Бауыржанның ұстаздары, қызметтес болған замандас-құрдастары, әскери ортасы мейлінше кең қамтылып, батырдың тағдырымен тұтастықта берілген. Олар жайлы толғана айтқан әңгімелерден автор, біріншіден, өскен ортасын, тәлім-тәрбие алған мектептерін, арлы азамат болып қалыптасу, өсу кезеңдерін көрсетсе, екіншіден, өзгенің жақсы жақтарын бағалай білетін жанының дарқандығын білдіреді. Олардың бәріне де Бауыржан жүрегінен орын табылғанына таңырқаймыз. Өзі бір сөзінде: «Құдай мені қисық қып жаратса да, алдымнан ылғи жақсы командирлерді кездестірді. Кешегі помкомвзвод Редин, полковник Коваленко, комбриг Дотоль, генерал Панфилов осындай өзгеше жандар еді. Олардың алдында Емельянов, Дубовик, Бархан тәрізді ұстаздарым тағы болды. Редин өлгенде бірге туған інімнен ажыраған іспеттендім. Коваленкодан ажырағанда – ағамнан, Дотоль кеткенде – әкемнен айрылғандай болып едім. Ал Панфилов опат болғанда – інім, ағам, әкем үшеуі қатар өлгендей күйге түстім. Көп күйзеліп, ішімнен көп күңіренттім. Өмір бойы Панфиловтың орнын өксімен өтетін шығармын деп ойладым» [10, 186], – дейді. Үлкен жүрегінің тебіренісінен туындаған осы сөздерін естігенде ұстаздарын бағалай білген азаматтың жан дүниесіне табынамыз. Бұл ұстаздары мен командирлері жайлы сыр шертілгенде автор баяндаушы кейіпкерін тек сезім жетегіне түсірмей, факті, мұрағат материалдары, құжаттар, естеліктерге сүйеніп отырып сөйлетеді. Сондықтан да шығарманың деректілікпен жазылуы оны әрі көркем шығарма, әрі тарихи кітаптық қуатқа ие еткен.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Нұршайықов Ә. Өмір өрнектері: Әдеби күнделік. – Алматы: Жазушы, 1987. – 488 б.
- 2 Стаднюк И.Ф. Сокровенное: публицистика. – М.: Воениздат, 1977. – 237 с.
- 3 Төреқұлов Н. Талант табиғаты// Социалистік Қазақстан. - 1978. - №89. - 4 б.
- 4 Дәдебаев Ж. Шымырлап бойға жайылған: мақалалар. - Алматы: Жазушы, 1988. – 187 б.
- 5 Майтанов Б. Қазақ прозасындағы замандас бейнесі. – Алматы: Ғылым, 1982. – 148 б.
- 6 Жұмаділдин А. Сүйер ұл сүйінер тұлға // Жезқазған туы. -1976. - №29. – 2 б.
- 7 Қазбеков Н. Ақиқаты – аңыз, аңызы – ақиқат // Жетісу. - 1978. - №7. – 3 б.
- 8 Оразов Б. Ақиқат пен аңыз // Мәдениет пен тұрмыс. - 1977. - №1. - 2 б.
- 9 Әйтімов З. Патриоттық туынды // Қызыл ту. - 1978. №4. – 4 б.
- 10 Нұршайықов Ә. Таңдамалы. Роман мен повесть. – Алматы: Жазушы, 1980. - 360 б.

Қалқабаява С.Ә., *филология ғылымдарының кандидаты, доцент,*
Әметова Г.Т., *филология магистрі*